

УДК 141.3 + 485.26

А.М. Фоменко

ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ ПРОБЛЕМИ ТЕРОРИЗМУ

Інститут міжнародних відносин Національного авіаційного університету

Анотація. У статті аналізуються філософські концепції природи тероризму в контексті сучасності.**Ключові слова:** глобалізація, людина, тероризм, соціальний конфлікт, агресія, самореалізація.**Вступ**

Актуалізація та філософське осмислення проблеми тероризму за сучасних умов активної фази глобалізації світового життя – не випадковість. Сьогодні тероризм став одним із основних чинників, що негативно впливає на міжнародну безпеку загалом та на стан національної безпеки окремих держав світу, в тому числі України. У зв'язку із терористичною діяльністю, що триває у різних регіонах світу, необхідно констатувати, що створена Генеральним секретарем ООН група високого рівня із загроз, викликів та змін ще у 2004 році цілком обґрунтовано виділила тероризм як одну з шести основних загроз безпеці у XXI столітті, разом із такими загрозами, як «економічні та соціальні загрози», «міжнародний конфлікт», «внутрішній конфлікт», «ядерна, радіологічна, хімічна та біологічна зброя», «транснаціональна організована злочинність» [1].

На початку XXI століття держави світу продемонстрували єдине розуміння того, що протидія тероризму вимагає комплексного підходу та всезагальної участі, що, зокрема, відображено в Глобальній контртерористичній стратегії ООН, прийнятій у 2006 році. Втім, поняття «тероризм» досі ще не знайшло універсального визначення, що, з одного боку, засвідчує його багатомірність, неоднозначність і феноменальність, а з іншого – ставить перепони на шляху правової боротьби з цим глобальним міжнародним злочином.

Проблема тероризму пов'язана, з одного боку, із сучасними умовами національних, державних, релігійних розходжень «третьої індустріально-інформаційної хвилі», а з іншого – з процесами глобалізації світового економічного, політичного та соціального простору. У світі останніх міжнародних подій, що свідчать про розгортання нового витка «холодної війни» між супердержавами, втягненням у цю «глобальну суперечку» країн «третього світу», соціально-філософський аналіз сутності тероризму як «феноменального глобального соціального явища» [2] вважається своєчасним та актуальним. Теоретичне осмислення проблеми актуалізується і тим фактором, що тероризм «як «лакмусовий папірець» віддзеркалює кризу всесвітньої системи відносин та можливість близького її краху» [2].

Значущість вирішення проблеми тероризму в сучасному світі посилюється також дією двох конфронтуючих тенденцій – появою нетрадиційних видів людської несвободи, модифікаційних форм відчуження індивіда і зростанням уваги до ціннісних орієнтирів суспільного розвитку.

Отже, дослідження та осмислення феномену тероризму як новітньої глобальної проблеми є нагальною потребою всього сучасного комплексу наук про людину.

Постановка завдання

Для філософії актуальним завданням залишається методологічне забезпечення пізнання природи тероризму. Адже саме філософія, на відміну від інших дисциплін, ставить «вічні питання» у всій їхній загадковості й таємності, та сприяє міждисциплінарному синтезу знань, виробленню загальної наукової картини світу як вищої форми систематизації теоретичних результатів. Історико-філософський та соціальний аналіз природи тероризму стає нагальним ще й через численні зміни, породжені новими реаліями сучасного суспільного буття. Глобальні його трансформації спонукають до нового осмислення проблеми.

Основна частина

Концепції тероризму виникли наприкінці XX століття як логічний розвиток попередніх теоретичних форм осягнення та вирішення проблеми соціального конфлікту, яка є постійним супутником соціально-філософської думки протягом усієї історії її існування. До осмислення питання соціального конфлікту під різними кутами зору та в багатозначних вимірах неодноразово зверталися ще в добу Античності Платон, Арістотель, Демокріт та інші.

Різні аспекти соціального конфлікту аналізувалися в творах таких класиків західної соціальної філософії, як Т.Гоббс, Г.В.Ф.Гегель, М.Макиавеллі, Ф.Ніцше, К.Маркс, Ф.Енгельс, М.Вебер, Г.Зіммель, З.Фройд, К.Г.Юнг, Дюркгейм.

Як відомо, від К.Маркса та Г.Зіммеля у соціальній філософії пролягають дві методологічні лінії вирішення проблеми соціального конфлікту. Перша лінія пов'язана з дослідженням соціального конфлікту між класами (діалектична теорія конфлікту К.Маркса), друга лінія представлена теоретиками «конфліктного функціоналізму», що була запропонована Г.Зіммелем та його послідовниками – Г.Спенсером і Е.Дюркгеймом. Георг Зіммель, як і Карл Маркс доводили, що суспільство не може існувати без конфліктів, але ж однією з основних форм всебічних суперечливих явищ він визначав конфлікт між індивідом і суспільством. Актуальним для сьогодні залишається ідея вченого щодо «позитивної» ролі конфлікту в подальшому розвитку суспільства. Соціальний конфлікт, на думку Г.Зіммеля, здатний привести до соціальної інтеграції та консолідації сил у суспільстві.

На початку 40-х років та впродовж усього двадцятого століття проблема соціального конфлікту стає однією з найактуальніших. Найбільш продуктивні концепції з вирішення цієї проблеми репрезентовані в працях таких відомих західних філософів та соціологів, як К.Боулдинг, Ю.Габермас, Р.Дарендорф,

І.Валерстайн, Л.Козер, У.Лакер, Г.Маркузе, Е.Муньє, М.Рідель, Ж.-П.Сартр, Е.Фромм, М.Фуко, В.Хьюс.

Найбільш відомими послідовниками Маркса та Зіммеля вважаються сучасні класики конфліктології Р.Дарендорф і Л.Козер. Німецький соціолог Р.Дарендорф представляє діалектичну теорію конфлікту в традиціях К.Маркса, американський вчений Л.Козер продовжує розвивати ідеї Г.Зіммеля щодо позитивної функції конфлікту та робить вагомий внесок у «ціннісну» характеристику конфліктів як «реалістичних», так і «нереалістичних».

У сучасних умовах філософський досвід попередньої доби щодо соціального конфлікту не тільки не втратив наукової, соціальної, соціально-психологічної та педагогічної цінності, але й помітно актуалізується новими глобальними проблемами, до яких ми відносимо тероризм.

Зазначимо, що 50-70-ті роки ХХ століття характеризуються загостренням суперечностей науково-технічного розвитку, осмисленням «тупикових» перспектив індустріалізації, соціальних, міжнародних конфліктів. На початку 80-х років зароджується принципово новий науковий напрям – «глобалістика». Першими, хто порушив питання про глобальні проблеми людства, були представники Римського клубу. «Нам стало зрозумілим, що за сучасного стилю розвитку людство має більший потенціал для утворення подальших криз, аніж для їхнього подолання», – зауважив Е.Пестель, автор однієї із алармістських доповідей Римському клубу.

Зрештою, соціально-філософська думка намагається у цей час знайти вирішення глобальних проблем у духовному оновленні людини.

На думку В.Ферікса, завдання «технологічної людини» зводиться до того, щоб «знайти себе», виконати до кінця свою роль у Всесвіті, стати «повністю людиною».

Е.Фромм у цей час писав, що «фундаментальна зміна людини уявляється необхідною не лише з етичного або релігійного боку, не лише як психологічна потреба, зумовлена патогенною природою існуючого нині соціального характеру, але й як обов'язкова умова фізичного виживання людського роду» [3, с.377].

Аналіз колосального рівня виявлених повсюдно руйнівних тенденцій середини ХХ століття привів Е.Фромма до висновку, що «у більшості своїй вони не усвідомлюються як такі, а раціоналізуються у різноманітних формах. Мабуть, нема нічого у світі, що не використовувалось би як раціоналізація руйнації. Любов, обов'язок, совість, патріотизм – їх використовували і використовують для маскуванню руйнування себе самого й інших людей» [3, 322].

Осмилення природи агресії здійснюється філософом у контексті проблеми свободи особистості. Філософ наголошує, що деструктивність, як вторинна потенційність, властива всім людським істотам. Проте це потенційне джерело зла не завжди проявляється; воно актуалізується, якщо умови життя людини протилежні її екзистенційним потребам. «Зло не має незалежного існування саме по собі. Воно є відсутністю добра, результатом невдач у реалізації життя» [4, 209]. З позиції всебічно обґрун-

тованої антропологічної концепції філософ формулює думку стосовно природи людської агресії гранично чітко: «Ми заміняємо фрейдівський фізіологічний принцип пояснення людських пристрастей на еволюційний соціобіологічний принцип історизму» [4, 24]. Відповідно до даного принципу, людина жодною мірою не є руйнівником за своєю природою. Таким її робить історія. Деструктивність особистості, за Фроммом, – набута властивість, джерела якої треба шукати в людській свободі. Проте не сама свобода породжує руйнівність, як вважалося мислителями минулого, а саме утримання від власної волі: неготовність користуватися надбанням людської суб'єктивності у парадоксальний спосіб призводить до вияву ірраціональної агресії. Задушена внутрішня свобода й породжує, як підкреслює філософ, синдром насильства.

Отже, Е.Фромм не залишає людині можливості перекласти вину за власну агресію на нейропсихічні механізми. Любов, ніжність, свобода, садизм, мазохізм, жадоба власності і влади – все це відповідь на екзистенційні потреби, які є специфічно людськими. Хоча екзистенційні потреби однакові для всіх людей, індивіди і групи відрізняються між собою з точки зору переважаючих пристрастей. А ось що переважає у людині – любов чи прагнення до руйнації – значною мірою, на думку філософа, залежить від соціальних умов. Саме вони «впливають на біологічно задану екзистенційну ситуацію і потреби, що виникають у зв'язку з цим...» [5, 24].

Розглядаючи такі категорії, як «інстинкт» і «пристрасть», Е.Фромм підкреслює, що інстинкти – це відповідь на фізіологічні потреби, а пристрасті, котрі виростають із людського характеру, – це відповідь на екзистенційні потреби. Отже, злості форми агресії не є вродженими. Щоб у особи не виникали агресивні тенденції, „необхідно створити умови, які сприяють повному розвитку істинних здібностей і потреб людини; необхідно, щоб розвиток власне людської активності і творчості став самоціллю» [4, 373 -374].

Отже, Е.Фромм вбачає народження руйнівності, насамперед, у невмисній відмові людини від самої себе, від власної унікальності і свободи. Він вважає, що прагнення до руйнування неминуче виникає в тих випадках, коли не реалізується прагнення до творення. Тільки творча діяльність веде до щастя, руйнівність же приводить людину до страждань. Адже в акті творчості людина виходить за межі, визначені їй як тварині.

Прагнення до творчості допомагає людині здолати власну обмеженість і є одним із джерел любові, мистецтва, релігії, матеріального виробництва. Саме творча діяльність допомагає людям досягнути почуття свободи і власної значущості.

Отже, в практичній філософії Е.Фромма фундаментальні потреби виступають не лише як рушійні сили людської історії, а й як мета, сутність якої полягає у встановленні в майбутньому нової гармонії людини з природою, іншою людиною і самою собою на основі розвитку і реалізації людської сутності, її внутрішнього творчого потенціалу.

Роботи Е.Фромма є значною цінністю для сучас-

ності, бо з переконливою доказовістю обґрунтовують соціальні корені прихильності людей до насильства й руйнації. Будь-яка спроба зрозуміти корені руйнівності, вважав філософ, повинна розпочинатися з дослідження соціальних умов існування індивіда. Більше того, важливо не лише усвідомити роль руйнівності в динаміці соціального процесу, а й зрозуміти, які саме фактори сприяють її посиленню. Чим повніше життя особистості реалізується, тим менше в ньому виявляються руйнівні тенденції, і, навпаки, чим більше потяг до життя пригнічується, тим сильнішим є тяжіння до руйнування. За Фроммом, «руйнівність – це результат непрожитого життя» [4, с.326].

Отже, філософ нагадує нам сьогодні, що необхідно ставитися з граничною увагою до історичного творчого процесу. Життя людського роду, якщо не співвідносити його із застереженнями філософської антропології, може породити глибинні руйнівні наслідки. Вони не лише є згубними для соціуму, а й здатні деформувати саму людину, її природу.

Починаючи з 70-90-х років ХХ століття, поняття кризи починає дедалі більше набувати значення важливої методологічної категорії. Його дія вже не обмежується окремими геополітичними системами, вона набуває планетарного значення. Концепція глобальної кризи отримує нове підтвердження. Кризова проблематика істотно «збагатилася», зокрема практикою релігійного фундаменталізму і світового тероризму. Образ нестійкого, вкрай мінливого суспільства, що загрожує кризами і катастрофами, тяжіє над розумами провідних мислителів другої половини ХХ століття. Так, О.Тоффлер, дослідник із загостреним почуттям «соціальної патології», наголошує, що «кризи 80-х і 90-х років, мабуть, будуть суворішими, ніж попередні. Деякі інформовані оглядачі вважають, що найгірше вже позаду, але загрозових сценаріїв – безліч» [6].

До вирішення проблеми тероризму в 70-90-ті роки звертаються такі відомі фахівці у галузі міжнародного права, як Є.Ляхов, У.Латипов, Л.Моджорян тощо. Проте в цей час переважна більшість дослідників розглядає тероризм у суто правовому вимірі, ідентифікуючи його з терористичним актом, що обмежує шлях до вирішення такої важливої методологічної складової проблеми, як природа тероризму. Адже без вирішення цього питання антитерористична боротьба набуває «тупикового» характеру.

Сучасні методологічні та теоретичні дослідження позначені подальшим поширенням ореолу кризової свідомості й практики. Звернемо увагу, що відомий французький фахівець П.Ланс, розглядаючи глобальні суперечності, з якими людська цивілізація зіткнулась на перетині тисячоліть, порушує питання про ієрархію кризових проблем. На його думку, визначальним критерієм цієї ієрархії є «наявний» або «прихований» характер загрози. «Прихованими пороками» цивілізації він вважає так звану «центромацію», тобто необмеженість сфер впливу влади, її апарату, що руйнує основи демократії, перетворює особисту свободу та відповідальність на просту функцію. «Прихованим пороком» є і «неомістичизм», тобто «втеча свідомості від дійсності, що її

оточує, за умови, якщо вона заважає її самовираженню». Постановка питання про «приховані пороки» – істотне доповнення загальної теорії катаклізмів у її соціальній частині. Вона має особливе значення для здійснення діагнозів кризи, бо не тільки загострює увагу на виявленні всіх джерел кризової ситуації, а й стимулює пошук радикальних та ефективних засобів їхнього блокування.

На початку ХХІ століття нове несподіване трактування тероризму репрезентує концепція українського вченого В.Антипенка. Саме в його працях доводиться одна з позитивних функцій тероризму, яка висвітлює «приховані вади» цивілізації. Спираючись на теоретико-методологічні досягнення попередників, а також евристичні здобутки сучасних наук: геополітики, економіки, конфліктології, правознавства, вчений підкреслює, що «тероризм як надзвичайно гостра, екстремальна форма соціального конфлікту виник у руслі логіки кризового розвитку соціальної системи... і відіграє не тільки деструктивну роль, але ж має і позитивну функцію «як спосіб соціального сигналу» про можливість світової катастрофи. «Продуктивність» глобального терористичного конфлікту, – підкреслює вчений, – полягає, по-перше, в тому, що він «проявляє» розуміння свого об'єкта (існуючий світовий порядок) і предмета (суспільні відношення, розподіл ресурсів, тощо). А по-друге, виходячи з цього, показує, що вирішення конфлікту треба пов'язувати з переходом до нової системи взаємовідношень у світовому суспільстві» [2, 163].

Вперше в історії соціальної думки В.Антипенко доводить, що «тероризм базується на соціальному конфлікті. Глобальний характер соціального конфлікту, який посилюється подальшою деградацією глобальної економіки, детермінує масштабність тероризму та глобальний характер загрози, що від нього надходять» [2, 85].

У працях вченого розгортається плідний соціально-філософський дискурс щодо природи тероризму, його сутності та функцій, а також відбувається продуктивний пошук правових механізмів подолання цього міжнародного злочину. Вчений продовжує традицію, запропоновану теоретиками функціоналізму, й розглядає сутність тероризму в контексті концептуальних ідей конфліктології Л.Козера.

Такий методологічний підхід дозволяє автору осмислити та проаналізувати природу й сутність тероризму як глобального терористичного конфлікту в контексті того складного конгломерату явищ, які віддзеркалюють сучасні світові процеси. В.Антипенко вважає, що існування тероризму можливе за умовами тих процесів, що відбуваються у сучасному розвитку світової системи.

Важливою вважається оцінка тероризму в його соціально-політичному та правовому вимірі як «міжнародного злочину», базою якого є «конфліктне насильницьке протистояння, що посягає на міжнародну безпеку та світовий порядок, базується на різних політичних, економічних і культурних інтересах груп держав, держав, народів, націй, соціальних груп й організацій за умови використання хоча б однією зі сторін терористичних актів як способу впливу на противника для досягнення політичних цілей» [2, 7].

Поняття «тероризм» у змістовно-термінологічному сенсі перебуває в одному ряду з близькими поняттями «агресія», «бунт», «війна», «революція» тощо, але феноменальність його полягає в тому, що він супроводжується терористичними актами.

Особливістю концепції В.Антипенка як юриста-міжнародника є спроба конструктивного виходу за межі однієї правової галузі щодо пізнання сутності тероризму як «глобального терористичного конфлікту». Вчений підкреслює, що поняття «тероризм» принципово відрізняється від поняття «терористичний акт». Терористичний акт – це необхідна, але ж недостатня умова тероризму. Сутність тероризму – в його соціальній природі, а що стосується терористичного акту, то це, «асиметричний інструмент боротьби, злочинна дія, сутність якої полягає у цілеспрямованому спричиненні загибелі невинних людей для створення умов впливу на противну сторону, тобто для досягнення цілей терористичної боротьби» [2, 7].

Об'єкт і предмет глобального терористичного конфлікту, як і в «звичайному» соціальному конфлікті, визначаються, на думку вченого, політичною сферою суспільства, а саме владою. Отже, «предметом глобального терористичного конфлікту, а саме тим, завдяки чому виникає протистояння суб'єктів, є ресурси та контроль над ними, території, доступ до технологій, благ... Об'єктом глобального терористичного конфлікту, безумовно, є система світового устрою» [2, 108].

Тероризм як продукт об'єктивного розвитку світового суспільства є міжнародним злочином, він має складну, багатомірну природу і активізується завдяки зростанню кризи сучасної світової системи. Отже, «відповідальність за виникнення тероризму, як глобального злочину, його ескалацію, а також конкретні прояви, повинно поділяти все світове суспільство» [2, 411].

На думку В.Антипенка, тероризм, як спосіб протесту, відображає високу ступінь соціального відчаю тієї частини соціуму, яка не має доступу до всіх благ і ресурсів цивілізації, а також не має можливості іншим шляхом, ніж терористичний акт, заявити про себе.

Саме в цьому аспекті потребує свого подальшого розвитку принципово важлива для новітньої філософії теза про атрибутивне етико-онтологічне, тобто відповідальне ставлення планетарного людства до свого буття.

У контексті аналізу тероризму як новітньої глобальної проблеми висвітлюється філософське питання про те, на що людина може сподіватись в її цивілізаційній перспективі, а точніше, на що потрібно спиратись людині в екзистенційному вимірі.

Висновки

У сучасних умовах глобалізації та інтеграції застосовують на особливу увагу соціально-філософські стратегії, що базуються на принципах діалогічного спілкування, власної відповідальності особистості, досягнення комунікативного погодження. Саме в цих проектах філософи намагаються обґрунтувати нові підвалини солідарності людей як обов'язкової умови їхнього морально-духовного життя та знайти механізми щодо розв'язання конфліктів людства за допомогою аргументації, справжньої, неспотвореної нічим комунікації, а не сили.

Останні здобутки комплексу наук про людину свідчать про її багатовимірність, трансцендентність існування, що надає оптимізму для майбутнього врегулювання конфліктів людства завдяки духовному «самоздійсненню» особистості. Отже, йдеться про виявлення закладених у людині потенцій, можливостей трансформації її свідомості, пов'язаних з радикальною перебудовою всього внутрішнього світу людини, її «переродженням». Все ще актуально та оптимістично звучить думка Ч.Рейча про те, що нова свідомість «здатна змінити або зруйнувати корпоративне суспільство без насилля, захоплення влади або скинення будь-якої з існуючих груп людей. Нове покоління довело, що єдиний шлях змін, прийнятий у сучасному постіндустріальному суспільстві – це революція свідомості» [7, 118]. Усвідомлення відповідальності людини за долю цивілізації, тобто людського роду, і формує нові соціальні стратегії нашого часу.

Список літератури

1. Документ ООН A/59/565 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.un.org/russian/secureworld/a59-565.pdf/>
2. Антипенко В.Ф. Теории мирового развития и антитеррористическое право. Логика сопрягаемости. К., 2007- 440 с.
3. Фромм Э. Иметь или быть. – М. «Прогресс», 1998 – 320 с.
4. Фромм Э. Человек для себя. – Минск, «Коллегиум», 1992 – 253с.
5. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности. – М.: Республика, 1994. – 447 с.
6. Тоффлер О. Третья хвиля. К. Вид. дім Всесвіт, 2000 – 480 с.
7. Рейч Ч. Молодая Америка // Мировая экономика и международные отношения. -1971.- №10.

А.Н. Фоменко

ФИЛОСОФСКОЕ ОСМЫСЛЕНИЕ ПРОБЛЕМЫ ТЕРРОРИЗМА

В статье анализируются философские концепции природы терроризма в контексте современности.

Ключевые слова: глобализация, человек, терроризм, социальный конфликт, агрессия, самореализация.

A. Fomenko

PHILOSOPHICAL COMPREHENSION OF THE PROBLEM OF TERRORISM

The article deals with the analysis of philosophical concepts towards comprehending the nature of terrorism in the newest global reality.

Keywords: globalization, person, terrorism, social conflict, aggression, self-realization